

УДК: 619: 616.98

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ВЕТЕРИНАРНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ НА ХАРКІВЩИНІ

Корольов А.Г., канд. вет. наук

(Національний науковий центр «Інститут експериментальної і клінічної
ветеринарної медицини»)

Стаття показує етапи зародження та розвитку ветеринарних учбових і наукових закладів на Харківщині.

В арсеналі вітчизняної історіографії можна знайти чимало робіт, де розглядається питання становлення і розвитку ветеринарної науки та дослідної справи, але історичний аналіз літературних джерел виявив, що наукові дослідження у 19 столітті з цього питання здебільшого носять несистематичний, фрагментарний, іноді статистичний характер. У переважній більшості публікацій другої половини XIX – початку XX століть авторами висвітлювалися лише окремі питання ветеринарії [1, с.23].

Розвиток і організація ветеринарної справи, витоки і становлення ветеринарної освіти і науки мають глибокі історичні корені і органічно пов'язані з суспільними явищами, конкретними історичними умовами, що склалися у давні часи [2, с.30].

Ріст виробничих сил і розвиток капіталістичних відносин в Росії в кінці XVIII і на початку XIX століть диктували необхідність в підготовці кваліфікованих спеціалістів, в тому числі і в області сільського господарства. Агронами і ветеринарні робітники потрібні були, зокрема, для підняття продуктивності тваринництва, що могло бути досягнуто як заходами покращення порідності худоби, так і зниженням падежу тварин від заразних і незаразних хвороб. Епізоотії в Росії в цей період продовжували лютувати і наносили колосальний економічний збиток.

В пресі, а також у докладних записках висувається питання про необхідність створення ветеринарних закладів. В 1794 році доктором Ф.К. Уденом (1754 – 1823) була надрукована стаття під заголовком «О пользе учреждения в

России скотоврачебных училищ», в якій автор указував на необхідність забезпечення артилерії, кавалерії, міст і повітів «скотскими» лікарями і коновалами. При цьому автор приводив і приблизну структуру такого училища. Воно повинно було складатися з учителів, наглядачів і учнів. На чолі училища ставився начальник і особлива комісія, в задачу якої входило видання лікарських порадників, інформацій в худоболікувальних календарях про досягнення в області ветеринарії, заохочення кращих учнів. У склад комісії рекомендувалось вводити лікаря, головного економа, інспектора, наглядача над «благочинием», і старшого викладача.

Для викладання пропонувалось мати учителів по анатомії, лікуванню і ботаніці, оператора, учителя природознавства, учителя по наставлянню про ознаки хвороб і засоби їх лікування. Два учителя повинні були знаходитися в лазаретах. В якості необхідних учбових приміщень автор називав залу для інструментів і анатомії, «покій» для здорових і хворих тварин, житло для лікувального і обслуговуючого персоналу, лабораторії, аптеку, типографію і кузню.

Одночасно з цим висловлювались погляди про введення ветеринарних дисциплін в цикл медичної освіти, щоб готувати спеціалістів, компетентних як в області медицини, так і в області ветеринарії. Зокрема, в 1807 році ректор Медично-хірургічної академії у Петербурзі Петро Франк представив міністру внутрішніх справ Кочубею В.П. свої міркування про необхідність вивчення медиками худоболікувальних знань. Названий ректор затверджував, що спеціалісти, які випускалися зможуть у подальшому «... на военній і громадянській службі замінити подвійне число лікарів, а зробившись членами місцевих медичних управлінь, зможуть позбавити уряд від утруднень і збитків під час пошесних хвороб худоби у віддалених районах».

Однією з безпосередніх передумов до відкриття вищих ветеринарних учбових закладів в Росії явилася доповідь Олександрю I, представлена міністром внутрішніх справ В.П. Кочубеєм (1768 – 1834) в 1803 році. У своїй доповіді, озглавленій «Про заведення в Санкт-Петербурзі, в Москві і Лубнах трьох худоболікувальних училищ» В.П. Кочубей писав: «Скотарство є одне з найперших джерел багатства нашого, а введення худоболікувальних училищ не тільки послужити може довилікування хворої худоби і до припинення пагубних падежів, але і вплинути на примноження і удосконалення скотарства... Головна мета при заведенні сьому у нас повинна полягати в тому, щоб забезпечити кавалерію нашу вправними коновалами і ковалями і щоб доставити провінціям нашим і заводам таких же людей».

Важливість розповсюдження ветеринарних знань в Росії була урахована ще до відкриття спеціальних вищих ветеринарних учбових закладів. В учбові плани медичних факультетів Московського, Харківського і Казанського університетів було введено викладання ветеринарних дисциплін. Уставом 1805

року в цих університетах була передбачена самостійна кафедра «Худоболікування» [3, с.44].

В 1715 році, в Росії, за підписом Петра I, був виданий наказ про підготовку ветеринарних кадрів у країні. А в 1733 році біля Москви була вже створена Хорошівська школа-пансіонат при Головній конюшенній канцелярії. До школи приймали переважно дітей конюшенних службовців віком до 15 років, які попередньо проходили підготовку. У пансіонаті учні отримували провіант, гроші, їжу та обмундирування. Кожний учень мав уміти не лише підковувати коней, а й виготовляти підкову та ухналі, щоденно оглядати коней і відділяти хворих від здорових, лікувати їх. Основну увагу приділяли кастраціям.

Як учні, так і викладачі Хорошівської школи були в основному вихідцями з України. Хорошівська школа-пансіонат була створена на зразок українських цехів [4, с.119; 5, с.84].

Перша ж у Західній Європі ветеринарна школа була відкрита тільки в 1762 році, у французькому місті Ліоні. І лише услід за цим ветеринарні школи були організовані у інших містах і державах: в 1765 році – в Парижі (Альфорті), в 1769 році – в Турині, в 1771 році – в Кетингені, в 1773 році – в Копенгагені, в 1774 році – в Скарі (Норвегія) і Паді, в 1777 році – у Відені, в 1778 році – в Ганновері, в 1780 році – в Дрездені, в 1783 році – у Фрайбурзі, в 1784 році – в Карлсруе, в 1787 році – в Мілані, в 1789 році – в Марбурзі, в 1790 році – в Берліні і Мюнхені, в 1791 році – в Лондоні, в 1794 році – в Мадриді.

Широка організація вищих ветеринарних шкіл у XVIII столітті була викликана назрілою потребою в покращенні і оздоровленні тваринництва. Епізоотії, що лютували, причиняли колосальні збитки скотарству, згубно впливали на розвиток сільського господарства і тим самим порушували господарське життя багатьох держав. Крім

того, війни, що посилювалися з розвитком капіталізму, вимагали значного підвищення кінського поголів'я для потреб різних армій, а це, у свою чергу, вимагало добре підготовлених спеціалістів по ветеринарії.

Відомо ряд фактів, які проливають світло на питання про причину, яка спонукала Петра I звернути увагу на необхідність підготовки ветеринарних спеціалістів. В 1711 – 1714 роках в Європі лютувала епізоотія чуми рогатої худоби, яка забрала півтора мільйони голів. Державний розум Петра I бачив, що в інтересах укріплення економіки Росії необхідно організовано боротися з епізоотіями, для чого раніше всього потрібні були кваліфіковані кадри [6, с.180].

На теренах сучасної України початки ветеринарної освіти були пов'язані з Львівським університетом, де в 1784 році на медичному факультеті була відкрита кафедра ветеринарії. Започаткували ветеринарну освіту в Галичині перший протомедик Галичини і організатор медичного колегіуму доктор медицини Андрій Крупинський (1744 – 1783 рр.), Бальтазар Аке (1740-1815 рр.), послідовник Жан-Жака Руссо, професор університету і доктор ветеринарної медицини та хірургії Георгій (Юрій) Хмель (1747 – 1806 рр.). Однак від січня 1849 року викладання ветеринарії у Львівському університеті було припинено. За царя Йосифа II в Австрії було проведено реформу освіти, відповідно до якої на всій території імперії мало існувати тільки три університети: у Відні, Празі та Львові. Зі Львівським університетом, що був заснований у 1784 році, пов'язані початки викладання ветеринарної медицини, а також розвиток ветеринарної науки й ветеринарної справи у Галичині взагалі й у Львові, зокрема. З початком 1881-1882 навчального року у Львові була відкрита Ветеринарна школа. Її офіційна назва звучала так: Цісарєвно-королівська Ветеринарна школа та школа кування коней

разом з клінікою-стаціонаром для тварин у Львові. Директором школи від 1 жовтня 1881 року був призначений професор Петро Зайфман (1823-1903), колишній директор Варшавської ветеринарної школи, засновник і директор Казанського ветеринарного інституту. Одночасно були прийняті також професори Генрих Кодий та Антон Баранський. Школа розташувалася на території нинішнього факультету ветеринарної медицини і складалася з головного корпусу (сьогодні ветеринарний корпус), клінік-стаєнь, прозентарію та кузні. 19 лютого 1885 року школа видала свої перші п'ять дипломів ветеринарного лікаря [7, с.252].

1805 рік – саме ця дата вважається започаткуванням вищої ветеринарної освіти у Східній Україні. У цьому році при Харківському університеті було засновано кафедру лікування тварин (худоболікування). Очолював цю кафедру спеціально запрошений з Гессена (Німеччина) професор Федір Васильович Пільгер. Він народився у невеликому німецькому містечку Вецлар у 1761 році. Після закінчення Ерлангенського університету у 1789 році займався практичною ветеринарією, науковими дослідженнями, використовував нетрадиційні методи лікування. За роботи з вивчення і застосування порівняльного методу в лікуванні людей і тварин у 1802 році Ф.Пільгер отримав звання професора. На той час, коли Ф.В. Пільгера запросили до Харківського університету, він був уже достатньо широко відомою людиною своїми науковими працями. Серед них найбільш значні «О болезни так называемой «одутье» коров, лошадей и овец» (1800 р.), «Краткое рассуждение о коровьей оспе и её прививании» (1800 р.), «Наставление хозяевам, как разводить, содержать и лечитъ скотъ» (1802 р.), «Систематическое руководство практической и теоретической науки скотолечения» у 2-х книгах, 5-ти частях (1801-1804 рр.). У 1805 році

він приїхав до Харкова і почав читати курс на медичному факультеті, вів кафедру, з охотою лікував людей, досягаючи при цьому небачених результатів. У 1806 році Ф.В. Пільгер був затверджений міністром освіти на посаді професора ветеринарії. У 1807 році Ф.Пільгер підготував проект створення на базі кафедри ветеринарного відділення з завданням підготовки практичних ветеринарних лікарів, для якого не знайшлося фінансування.

Доля цієї людини нагадує долю багатьох видатних людей того часу. Його сміливі цікаві плани наштовхувались на косність чиновників та інертність більшості людей. Університетська освіта ще не стала на той час популярною і доступною багатьом. Факультет, де читав лекції Ф.Пільгер, працював у перші роки нестабільно. Медична практика професора-німця, що зробила його популярним, викликала заздрість і ворожечу з боку медичної еліти Харкова.

Крім викладання і практики лікування, видатному вченому вдалося у 1817 році започаткувати перший у країні ветеринарний журнал „Украинский домовод”, що містив корисні поради з догляду і лікування тварин і призначався широкому колу читачів[8].

Широко відомий у Європі вчений помер у 1828 році, похований у Харкові [9,с.596].

Започаткування ветеринарної освіти у XIX столітті було викликане об'єктивними обставинами – необхідністю проведення заходів боротьби зі спустошувачими епізоотіями, які наносили величезні збитки економіці країни. Такі хвороби, як сибірка, чума великої рогатої худоби та інші, винищували свійських тварин у цілих губерніях. Крім того, гостру потребу у ветеринарних спеціалістах відчувало військове відомство. На той час російська армія, що постійно знаходилась у стані війни, не могла обходитись без босздатної кінноти і головної тяглової сили – коней.

У зв'язку з цим за ініціативою Ф.Пільгера кафедру скотолікування було реорганізовано в кафедру епізоотології з ветеринарною поліцією. Метою діяльності кафедри було вивчення поширених хвороб тварин та розробка засобів проти їх виникнення та розповсюдження.

Підготовка ветеринарних лікарів при Харківському університеті пов'язана також з ім'ям Християна Адольфовича Екаблата (1800 – 1877) – шведа, вихованця ветеринарного відділення Петербурзької медико-хірургічної академії, який у 1823 році одержав звання лікаря з відзнакою і ветеринарного лікаря. Ад'юнктом з ветеринарії призначений у Харківський університет у 1824 році. Очолював ветеринарну кафедру при університеті з 1828 року. Лекції читав 4 рази на тиждень[10, с.396]. У 1833 році тимчасово завідував хірургічною клінікою. З Харкова перейшов директором Ніжинського інституту.

В 1837 році, після блискучого захисту докторської дисертації у Вільно, у Харків прибув молодий (у віці 32 років) Карл Флоріанович Вишневський (1805 – 1863) на посаду екстраординарного, а через рік, і ординарного професора. Але якраз у цей час вводили новий університетський статут (1835 року), за яким скасували взагалі кафедру ветеринарії у університеті.

У 1839 році завдяки енергії і наполегливості видатного російського вченого – професора Карла Флоріановича Вишневського було створено ветеринарну школу. Він же став її першим директором і єдиним професором. Школа знаходилась на Сумській вулиці, окремо від університетських споруд, у кам'яному двоповерховому будинку з флігелем. На нижньому поверсі будівлі знаходились клініки, верхній поверх був зайнятий класами та кабінетами. У флігелі розташувався анатомічний театр. Ветеринарна школа була створена як експериментальна терміном на 3 ро-

ки. За цей час школа підтвердила свою необхідність і проіснувала до 1851 року, коли була перетворена у ветеринарне училище. Нею було підготовлено 70 ветеринарних лікарів і ветеринарних помічників. За тим часом, це дуже велика кількість спеціалістів [11, с.12].

Професор К.Ф. Вишневський читав лекції з усіх ветеринарних дисциплін (зооанатомії, зоофізіології, зоопатології, екстер'єру, судової ветеринарії, хірургії, акушерства та заразних хвороб), вів практику.

Матеріалів про К.Ф. Вишневського в історичних працях Харківського університету дуже мало. Проглядаючи всі офіційні звіти і журнали, однак, переконаєшся в тому, що зроблено в області ветеринарної науки ним було дуже багато. Не проходило ні одного року, щоб К.Ф. Вишневський не опублікував свої наукові праці у вигляді статей та окремих монографій. При цьому це були не тільки суто наукові публікації, але і науково-популярні. По своєму змісту вони в певній мірі цікаві навіть для сучасного читача. В частині видавничої діяльності К.Ф. Вишневський дійсно не мав собі «конкурентів» серед професорів університету того часу. Списки його праць, числом до 25, увійшли у відповідні біографічні статті про нього. Відмітимо також, що К.Ф. Вишневським було вперше висунуто питання про необхідність введення у Росії страхування тварин, що одержало здійснення через 40 років.

У 1847 році на допомогу К.Ф. Вишневському ад'юнктом ветеринарії було призначено вихованця Віленської медико-хірургічної академії Наполеона Дем'яновича Галицького, який завідував терапевтичною, хірургічною і акушерською клініками тварин, став одночасно викладати ті предмети, що й директор. Пізніше до них були додані хімія, ботаніка, фармація, фармакологія, часткова патологія [12, с.411]. У 1848 році К.Ф. Вишневський пішов у відставку і останні роки свого життя провів у

своєму маєтку на Вінниччині.

Професорів Харківського університету та Харківської ветеринарної школи Ф.В. Пільгера, Х.А. Екаבלата і К.Ф. Вишневського вважають засновниками вітчизняної ветеринарії[13]. Ветеринарна школа при Харківському університеті була другим ветеринарним закладом у країні після Петербурзької медико-хірургічної академії. Тут завершували свою освіту студенти-ветеринари Віленської і Московської медико-хірургічних академій, закритих царським урядом після студентських заворушень.

Схід України бурхливо розвивався, тут організовувалися крупні тваринницькі господарства, зароджувалися і успішно розвивалися промислові підприємства, дислокувалися армійські підрозділи. У зв'язку з цим потрібні були нові спеціалісти, у тому числі і ветеринарні лікарі.

У квітні 1850 року «последовало Высочайшее повеление привести в действие в течение 4-летнего срока устав и штат ветеринарного училища в Харькове, составленные Министерством народного просвещения по соглашению с Министерством Государственных имуществ, рассмотренные в Государственном Совете и Высочайше утверждённые». Вказаному міністерству було доручено введення статуту і формування штату, призначення директора. Після 4-річного строку статут і штат училища пропонувалось представити в установленому порядку на остаточне затвердження цареві. Бюджет на розвиток училища виділявся досить скромний, що пояснювалось не лише невеликою кількістю професорів і викладачів, терміном випробування, а й залишковим принципом фінансування дисциплін гуманітарного циклу [14, с.425].

У 1873 році Харківське ветеринарне училище було реформовано в інститут.

Великий вклад у розвиток Харківського ветеринарного інституту внесли

його директори, а саме М.Н. Мельниченко, А.О. Раєвський, О.П. Остапенко, Г.Й. Гумілевський, О.В. Делюлін, М.І. Самоделкін, М.М. Богданов, В.В. Галін, К.І. Бабарикін, В.А. Телегін, О.Ф. Носик, Д.Д. Логвінов, І.О. Калашник, Г.О. Богданов, І.Ф. Храбустовський, Є.П. Наймитенко, М.І. Карташов, В.О. Головка.

За тривалий строк функціонування інституту в ньому були створені наукові школи, які мали і мають велике значення у навчальній, науковій і виховній роботі. Це наукові школи з хірургії професора М.О. Мальцева; з гістології і ембріології – професора Є.Ф. Лисицького; з мікробіології – професора М.В. Рево; з біохімії – професорів О.С. Савронь, О.В. Чечоткіна; з епізоотології – члена-кореспондента ВАСГНІЛ І.І. Лукашова; з клінічної діагностики і терапії професорів П.А. Гордєєва, С.І. Смирнова; з ветеринарного акушерства – професорів Д.Д. Логвінова, В.К. Кедрова, М.І. Самоделкіна, С.М. Корнієнка; із зоогієни – академіка М.Ф. Іванова; з патоморфології – професора О.П. Остапенка [15, с.67].

Продовженням розвитку ветеринарної науки на Харківщині було створення Державного інституту наукової і практичної ветеринарії у лютому 1923 року, про що свідчить всебічне вивчення архівних документів.

Власне цим часом датовані ряд важливих для історії інституту документів і подій. У вересні 1922 року Наркомземом УРСР були визначені задачі створеного інституту. Зокрема, в обов'язки інституту ставилося:

1. Очолити у республіці наукову діяльність по боротьбі з епізоотіями.
2. Забезпечити потреби УРСР і республік СРСР у біопрепаратах.
3. Розвернути широку експериментальну роботу по дослідженню нових, більш ефективних засобів боротьби з інфекційними і інвазійними хворобами.

4. Шляхом систематичних курсів підвищувати кваліфікацію ветеринарних лікарів.

5. Широко популяризувати науково-практичні дослідження ветеринарії.

Ще 20 травня 1921 року Колегія Центрального ветеринарного управління Наркомзему РРФСР вирішила реорганізувати існуючу при Харківському ветеринарному інституті бактеріологічну станцію в дослідний інститут. Однак станція, яка входила у склад Харківського ветеринарного інституту, знаходилась тоді у підпорядкуванні Народного комісаріату освіти. У грудні 1922 року було прийняте рішення про передачу названої станції із наркомату освіти в систему Наркомзему УРСР, що визначило юридичне виділення станції в самостійний заклад і могло розглядатися як початок створення першого науково-дослідного ветеринарного центру України.

Про організацію інституту в 1923 році свідчать також звіти, які збереглися у державному архіві Харківської області про діяльність інституту за 1923 – 1948 роки (ДАХО.- ФР 6127. - Оп. №1. - Од.зб. № 61).

Факти і документи 1923 року підтверджують початок діяльності інституту і його активної роботи уже в цей період. Зокрема, є опубліковане повідомлення про те, що представленню інструктора Наркомзему Л.Й. Бонч-Бруєвича технічною колегією Ветеринарного Управління від 21 травня 1923 року виноситься постанова: „Просити Харківський інститут науково-практичної ветеринарії у можливо найближчий час представити план роботи про постановку дослідів вивчення сапа з вказівкою необхідних для цієї мети спеціальних та інших матеріалів”.

У лютому 1923 року відбувся II Всеукраїнський ветеринарно-делегатський з'їзд, який поряд з іншими питаннями розглянув і прийняв постанову про організацію Державного інституту наукової і практичної ветери-

нарії і визначив його задачі, вказав, що він повинен бути вищим науковим закладом, який буде об'єднувати діяльність губернських лабораторій і станцій і, разом з тим, мати свої науково-дослідні задачі по вивченню захворювань, дослідженню і виготовленню спеціальних ветеринарних біологічних препаратів для всієї України [16, с.33].

Комісія Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету 28 квітня 1923 року затвердила у системі Наркомзему УРСР Державний інститут наукової і практичної ветеринарії (протокол № 22). Таким чином, сталося остаточне призначення офіційного статусу інституту.

Інститут створювався на добре підготовлений професійній науковій базі центральної бактеріологічної станції, однак, її виробничі і структурні можливості були для того часу вже недостатніми. Все зростаюча потреба у швидкому нарощуванні виробництва біологічних препаратів і зростаюча затребуваність науки практиками викликали необхідність нової схеми організації наукової роботи шляхом створення самостійних наукових закладів ветеринарної медицини з підбором кадрів, які б спеціалізувалися на рішенні відповідних наукових проблем. Це в значній мірі диктувалося також швидким прогресом досягнень ветеринарної науки і надто неблагополучною обстановкою, яка склалася у період після світової і громадянської війн в Росії і Україні.

Так з'явилася необхідність створення в Україні спеціалізованого науково-дослідного інституту по ветеринарній медицині. Цю необхідність глибоко розумів К.Г. Мартін – начальник ветеринарного управління Наркомзему України і зробив все для того, щоб утілити свої

плани у життя. В величезному ділі створення первістка наукової ветеринарії К.Г. Мартін спирався на досвід, знання і ініціативу перших трьох директорів – засновників інституту: О.В. Дедюліна, Г.О. Кудрявцева і М.Д. Агаллі.

Історія розвитку основних напрямків науково-дослідних робіт, що виконуються у Національному Науковому Центрі „Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини”, це історія вирішення головних проблем, які виникали перед ветеринарною медициною України практично за весь період розвитку нашої держави.

До 1970 року інститут був єдиною дослідницькою установою з питань ветеринарної медицини в Україні. ІЕКВМ відповідав за наукове забезпечення і вирішення проблем діагностики, профілактики, лікування і організації систем боротьби з основними інфекційними, інвазійними та незаразними хворобами багатьох видів тварин: рогатої худоби, свиней, коней, птиці, хутрових звірів і бджіл.

Сьогодні Національний науковий центр «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини» - головний координатор наукових досліджень у мережі НААНУ, спрямованих на розв'язання найактуальніших проблем галузі ветеринарної медицини, підвищення рівня фундаментальних і прикладних досліджень та ефективності їх реалізації. Головний напрям роботи Інституту – розробка та впровадження нових науково обґрунтованих систем профілактики і боротьби з інфекційними хворобами великої рогатої худоби, свиней, птиці, бджіл, риб та дрібних домашніх тварин з використанням високоєфективних засобів діагностики, створених на основі новітніх біотехнологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин, С. Ветеринарная медицина: предистория и перспективы / С.Воронин // Наука в России.- 2001.- № 2.- С. 23-26.

2. Коропов, В. М. Ветеринарное образование в СССР / В.М.Коропов. - М., Сельхозгиз, 1949 – 264 с.

3. Рудик, С.К. Історія становлення ветеринарної служби в Україні / С.К.Рудик / - К.: Бронт, 1995.- 32 с.

4. Вербицький, П.І. Історія ветеринарної медицини України / П.І.Вербицький, П.П. Достоєвський, С.К. Рудик; за ред. С.К.Рудика - К.: Ветінформ, 2002.- 384 с.

5. Крапивнер, Л.М. Некоторые материалы к истории ветеринарной школы в России / Л.М.Крапивнер // Ветеринария, 1959. - № 9. - С. 84.

6. Рудик, С. Історія всевітньої ветеринарної освіти / С.Рудик, К.Рудик - К.: АртЕК, 2002. - 200 с.

7. Куртяк, Б.М. Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини / Б.М.Куртяк, П.Ткачук.- Львів: Тріада плюс, 2001.- 302 с.

8. Украинский домовод на 1817-й год - Х., 1817. - Кн. 1. - 63 с.

9. Багалея, Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 - 1905): Ист. моногр.: В 2 т. / Д.И.Багалея, Д.П.Миллер; Репр. изд. - Х., 1993. - С.596 - 599.

10. Ничпаевский, Л. Воспоминания о Харьковском университете. 1823 - 1829 годы / Л.Ничпаевский // Русская старина. - 1907. - Т.131.- № 8. - С.363 - 400.

11. Баженов, С.В. Первая высшая ветеринарная школа на Украине /

С.В.Баженов // Науч. Труды (Харьк. зовет. ин-т). - 1968. - Т.3. - С.3-7.

12. Галицький Наполеон Дем'янович (1818 - 1881) - організатор ветеринарного училища - першого вищого ветеринарного учбового закладу на Україні / Укр. рад. енци. словн. - К., 1966. - Т. 1. - С. 411.

13. Выдающиеся педагоги. Биографический словарь / Харьк. гум. институт «Народная украинская академия» - 1998. - 732 с.

14. Багалея, Д.И. Ветеринарное училище при Харьковском университете (К 50-ти летнему юбилею Харьковского ветеринарного института) / Д.И.Багалея // Сб. Харьк. ист.-филол. общ., 1911. - Т. 20. - С. 425 - 436.

15. Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років [Текст] / М-во аграр. політики України. Харк. зоовет. акад.; Ред. кол.: В.О.Головко, Ю.Д.Рубан, В.М.Кандиба та ін. - Х., «Золоті сторінки», 2006. - 491 с.

16. Протоколы заседаний и постановления II-го Всеукраинского ветеринарно-административного совещания (17 - 22 февраля 1923 г.) - ЦДАВО України. - Ф. 27. - Оп. 4. - Од. зб. 67. - Арк. 1-42.

Корольов А.Г. Становление и развитие ветеринарного образования и науки на Харьковщине. *Статья показывает этапы зарождения и развития ветеринарных учебных и научных учреждений на Харьковщине.*

Korolyjv A.G. **Origin and development of veterinary education and scientific on Harkovshchine.** *Article shows stages of origin and development veterinary educational and scientific institutions on Harkovshchine.*